

Rehema 'könyörület' (leány), Zawadi 'ajándék' (leány), Bahati 'szerencse' (leány), Afiya 'egészség' (leány), Salama 'békesség' (leány), Salim 'béke' (fiú), Shukra 'légy hálás' (leány), Subira 'türelem'.

Előfordul olyan szokatlan név is, mely a szülők társadalmi kapcsolataira, a rossz szomszédokhoz való viszonyára utal: Siwatu 'nem emberek ezek', Siwazuri 'nem jó emberek ők', Chuki 'utálatosak', Haoniyao 'nem veszi észre a hibáit', Sikudhani 'ezt nem tételeztem volna fel róluk'.

Napjainkban a születés utáni kötelező anyakönyvezés miatt a gyermekkori név adásának szokása egyre inkább kezd kimenni a divatból.

LÉVAI BÉLA

* * *

REALITÁS ÉS FIKCIÓ AZ IRODALMI (ÍRÓI) NÉVADÁSBAN

A címben felvetett problémát Németh László Égető Eszter c. regényének névanyagán vizsgálom.¹

Égető Eszter az író nőalakjai között az, aki "mindig nyugodt, magas és magányos, igénytelen és mégis tiszteletet parancsoló alakjával, szophoklészi asszonyok lépteit idézve haladt a fűvel szegett Bercsényi utcán."² Az itt megfogalmazott gondolatok vonatkoznak mind a regény *Égető Eszterére*, mind a modellként szolgáló Kristó Nagy Istvánné Kenéz Katalinra. (A továbbiakban a regényből idézett neveket kurzívval írom, a valós neveket álló betűvel különítem el.)

Égető Eszter Németh László négy, női sorsot bemutató regényének alakjaihoz különbözőképpen viszonyul: ellentéte a Gyász *Kurátor Zsófi*jának; az *Iszony Kárász Nellije* csak a kislánya iránt a regény végén felsejtlő, megértő szeretetében rokon vele. A legtöbb közös vonás az utolsó nő-regény, az *Irgalom Kertész Ágneséhez* fűzi. GREZSA FERENC viszont az *Égető Eszter*-t az *Iszony* folytatásának, mintegy továbbírásának tekinti a hősnők sorsában található párhuzamok alapján.³

Az Utolsó széttekintés szerint a fiatal Németh László regényeiben valami emberfelettit, nem a társadalmilag, hanem a mitológiailag hatalmasat akarta a nőben bemutatni. "Drámáimban a férfiak a fontosak, regényeimben a nők".⁴

Az 1956-ban megjelent *Égető Eszter* az író tervei szerint eredetileg az Örültek címet viselte, s az "Örültek" csoportjában az író *Méhes Zoltán* alakjában saját magát is megrajzolta. Az eredeti címre utal a regénybeli dedikáció. *Méhes* az *Égető Eszter*nek adott példányból kitépette, s a kályhába dobott lapra "Írt valamit – egy búcsúdedikációt –, aztán meggondolta és kitépte (...). "Egy dallam emlékére" (...) alatta egy másik dedikációt kezdett. "A belátásnak" ez volt egy sorban, s alatta ez a három betű "az ő" (...) ő [ti. *Méhes*] hagyta abba s tépte

ki. Nem akart irodalmat a búcsújukban" (Égető Eszter II. 442). (A továbbiakban a regényből vett idézeteknél csak a kötet- és lapszámra hivatkozom.) Ezt a három betűt *Eszter* később fejti meg: "A belátásának az ő... Az örültek. Az örültek nevében. Vagy egyszerűen: az örültség" (II. 474). A belátás és az örültség ellentéte mellett arról sem feledkezhetünk meg, hogy az író otthon- és közösségteremtő törekvése a főhős *Égető Eszter*nek is a legfontosabb tulajdonsága.

A közel ötven évet átfogó regényben *Eszter* életét három férfi (az apa, a férj és a fia), életének és paradicsomteremtő kísérleteinek és kudarcainak színterét *Csomorkány - Lajosfalva - Szegvár* (majd újra *Csomorkány*) hármassága határozza meg. A meghatározó tényezők háromszor három fejezetre és az Epilógus-ra tagolják a regényt; a Dante-párhuzam szinte önként kínálkozik.

ROMAN JAKOBSON a Realizmus a művészetben c. tanulmányában⁵ a realitás és a realizmus szó kettős, ill. többszörös jelentéséről, a realizmus mint irányzat problémáiról – s ami számomra itt a legfontosabb –, a realitás elfogadásáról értekezik. "1. egyfelől törekvésről, tendenciáról van szó – vagyis realistának azt a művet tartjuk, amelyet szerzője valószerűnek szánt (A jelentés). 2. másfelől realista az a mű, amelyet én, aki ítéletet alkotok róla, valószerűnek észlelek (B jelentés)" (im. 13). Az *Égető Eszter*-t olvasva az írói szándék és az olvasói ítélet konvergenciájáról beszélhetünk.

Németh László századunk első felének asszonysorsát bemutató, saját megítélése szerint *Legnagyobb* regényét az őt befogadó, tanári munkát biztosító Hódmezővásárhely alakjairól írta (vö. Utolsó széttekintés 820; egyébként többször is nyilatkozik az *Égető Eszter*-ről mint legnagyobb, ill. legjobb regényéről). Az író és modelljei viszonyát tárgyalva vall arról a szorongató érzésről, hogy a magukra ismerő alakok, ismerősök, barátok, tanártársak miként fogadják életük, különbségeik világ elé tárását.⁶

A modellek és a regényalakok viszonya azonban összetettebb az élet egyszerű beemelésénél az írói alkotásba. Németh László női és férfi alakjai más-más névvel és más-más környezetben többször is felbukkannak, rokonságuk kimutatható.⁷ "Noha a regény s z i n t e s z o c i o g r a f i k u s p o n t o s s á g g a l ábrázolja Hódmezővásárhely csaknem öt évtizedét, s helyenként s z i n t e k u l c s r e g é n y s z e r ű e n követi modelljei: barátok és ismerősök életútját – mégis igazi fikció. Németh a vásárhelyi alakok ürügyén saját ideatanát adja elő."⁸ (Az én kiemeléseim. K.Sz.Á.)

Ezzel szemben Németh László szerint minden regény kulcsregény is. Az író felhasználja, összerakja, egybeépíti a megfigyelt modellek tulajdonságait, a velük kapcsolatos eseményeket.

A realista szándék és hatás egyik fontos eszköze az írói névadás. Az *Égető Eszter* tulajdonnevei alapján megpróbálok egy olyan osztályozást felállítani, amelyből a realitás és fikció keverésének változataira lehet következtetni.

1) A regény cselekményének i d e j é t valószínűsítik többek között az első világháborúra utaló valós nevek: *Doberdó, Isonzo, Szerbia, Németország*; a század elején ismert gyógyhelyek, a *Tátra*, ahol *Eszter* anyja, vagy *Dél-Tirol, Merán*, ahol *Eszter* anyósa megfordul, a *Habsburg-tengerész világa*: "Így nevezte a Horthy-érát" *Égető Lőrinc* (I. 372), de beszél *Hitlerről* is, s a "náci-blöff" gyors elintézését várja (I. 164), az *Eszter* kisebbik fia, *Lőrinc*ke érdeklődik a stukák és a *Volksbund* iránt (I. 193). A *Máté Józsi* szobája falán a nagy Európa-

térképen megjelölt helyek a II. világháború színhelyeire utalnak: *Moszkva, Sztálingrád, Kaukázus* (I. 196-7), "Ó, hát már itt vannak? Közelebb a Kárpátokhoz, mint Kíevhez" (I. 197).

2) A s z í n h e l y e k, pl. *Égető Lőrinc* életének során *Monte-Carlo, Zágráb, Kolozsvár, Eperjes; Pesten* diákoskodik *Eszter, Kalocsán* a *Wiesmayer-lányok*. Közelebb visznek a regény cselekményének tulajdonképpeni színhelyéhez, szinte földrajzilag pontosítják a következő nevek: *Tisza, Alföld, Makó, Orosháza*.

A legfontosabb színhely, az elvetélt tehetségek, a különcök, az "örültek" szebb hazája, az író megrendítő metaforájával: az "elefánttemető" a *Csomorkány* nevet viseli. Itt már a v a l ó s és a f i k t í v név problémájával találkozunk.

Valós név, amelyet a társadalmi gyakorlatban használunk, fiktív név, amelyet az író ad. A realista igényű alkotásban a fiktív névnek is rendelkeznie kell a "névség" jellemzőivel, névszerűnek kell lennie, mert az olvasói, ítéletalkotói igénynek is reálisnak kell éreznie, mint JAKOBSON idézett gondolatmenete mutatja. Ezért kell teljes mértékben egyetérteni J. SOLTÉSZ KATALIN megállapításával, hogy "még a teljesen új, költött nevek kialakításában is az a fő szempont, hogy "névszerűek", "névstílusúak" legyenek, tehát lehetőleg minél kevésbé hangozzanak "önkéntesen".⁹

Hódmezővásárhely regénybeli *Csomorkány* neve n e m a z í r ó t a l á l m á n y a, hanem Vásárhely egyik pusztájának a neve (vö. FNETSz.). Németh László, aki a vásárhelyi témájú regény tervével és megírásával foglalkozva a régi újságokat és az emberek emlékezetét vallatta, jól ismerhette a város határát saját tapasztalatából és BODNÁR BÉLA kutatásaiból. (Igaz, hogy az 1912 és 1938 között gyűjtött anyag csak 1983-ban jelent meg nyomtatásban, maga a gyűjtőmunka mint *csomorkányi* különtség nem kerülhette el Németh László figyelmét.¹⁰) A sok lehetséges és biztosan ismert külterületi név közül mégis a *Csomorkányra* esett a választása. Kísérletképpen megkérdeztem néhány egyetemi hallgatómat, milyen asszociációkat kelt bennük a név. Mivel a megkérdezettek többségét nem zavarta a regény ismerete (nem olvasták), semmi nem befolyásolta őket az asszociációk felsorolásában. Mindenesetre érdekes válaszokat kaptam, többek között *boszorkány, csomó, csömör* stb. A legtöbb válaszorban megvolt a *csömör*. Ez a tény számomra azt igazolta, hogy tudatos az írói névválasztás. Sugallja a jobbra és nemesebbre törekvés kudarcait, az "örültek és belátók" közös élményét, a m e g c s ö m ö r l é s t hiábavaló törekvéseik miatt. A valós *Csomorkány* nevet valós denotátum neve h e l y e t t alkalmazza az író.

Ha a regénybeli *Csomorkányon* körülnézünk, a modellül szolgáló város valós neveivel találkozunk: *Népkert, Hattyas utca, Kölcsey utca, Városháza* ("a torony alatt", ahogy a városházát és urait emlegetik). A város leírása (I. 160-1) még az idegen számára is vitathatatlaná teszi a *Csomorkány* = Hódmezővásárhely párhuzamot. A város határa, is a valós nevek világába kalauzol. A *Susán, Gorzsa, Pap-ere, Körtvélyes, Lúdvár, Vajhát, Hód-tó, Kardoskút* mind megtalálható BODNÁR BÉLA idézett gyűjtésében és részben HAJDÚ MIHÁLY feldolgozásában.¹¹

3) A *csomorkányiak* c s a l á d n e v e szinte kivétel nélkül megtalálható Hódmezővásárhely telefonelőfizetőinek névsorában. Ezek közül legfontosabb a főhős és családjának neve, az *Égető*, amely valós vásárhelyi név. *Égető Lőrinc* ügyvéd körül egész rokonság, ismerősök, barátok, ellenfelek és ellenségek vonulnak fel, akik mind a realitásigényt szolgáló névre hallgatnak, mint *Víg Jancsi, az öreg Víg*

János, Gyevi András és Gyevi Pista, Nagy Béla képviselő. Az utóbbi nevének használata következetlen, mert ugyanaz az alak a Nagy Gábor és Nagy Béla névvel is előfordul.

Ahogy a városnévül felhasznált *Csomorkány* választását nem tarthatjuk véletlennek, nem lehet véletlen az *Égető* családnév választása sem, hisz már a címben is ezzel találkozik az olvasó. *Csomorkányt*, a mozdulni nem akaró kisvárost akarja felrázni *Égető Lőrinc* a változtatási terveivel. "Nagy szál, vörhenyes ember" (I. 68), aki "folyton *füstölgött*, szaladt" (I. 92-3), akiben a férfiláznak "ez az elhagyatottság a *pörnyéje*" (I. 80). "Ez az Égető meg tudja *bolondítani* az embereket" (I. 95), "a gyérülő haja körül is ott fú valami igazság, amitől Jancsi és a fekete fiú úgy *kipirulnak*" (I. 107), "ezért tapadnak hozzá a pótfiak, érzik a *gyűjtogatót*" (I. 205). Az általam kiemelt részletek *Égető Lőrinc* (modellje részben Kenéz Sándor ügyvéd) külső és belső tulajdonságait úgy ábrázolják, hogy rászolgál a nevére, mert mind kapcsolatba hozható a tűz(vész), az égés, a gyűjtogatás fogalomkörével. Reménytelen, de soha fel nem adott harcában éget, de magát is elégeti; tervei, gondolatai csak a mások munkájának részleteiként válnak valóra.

Égető Lőrinc forrongó, lángoló vonásaival szemben *Égető Eszter* tulajdonságai olyanok, hogy a tűz és az égés fogalomköréből csak a pozitív attribútumok érvényesek rá. Szeretetéből, türelméből a mindenkit és mindent elfogadó emberi *melegség* árad, a benne lakó "tűz" nem pusztít, nem hamvaszt, hanem véd és melenget. *Tunyogi nagytata* "mintha megértette volna szó nélkül is a másik testben a *melegséget*" (I. 107), szép, fiatal arcán "*átragyog* (...) a felidézett színek kavargása" (I. 137), szemében ott a "*sugárzó* sajnálat" mások szenvedése iránt (I. 141), a "*munkaláz*" (I. 146) nem hirtelen fellobanó, hanem állandó, kitartó tulajdonsága. Ritka a heves reagálása, mint a barátnők érkezésekor, amikor, "*főlhevülten* odarohant" (I. 148). *Hallgató Sanyi* szavai jellemzik legjobban emberi nagyságát: "Azt hiszi, én nem látom, hogy maga a földi paradicsom?" (I. 183)

A *csomorkányiak* között szerepelnek a tanártársak. *Szilágyi tanár úr* azzal a Szatmári Lajossal azonosítható, aki Sárospatakról került *Csomorkányra*, s a modellnek ismert szerepe volt a tanyasi kollégium, a népfőiskolai mozgalom és a falusi tehetségmentés szervezésében. A valós és a fiktív név is Sz-szel kezdődik, és régi vármegye nevéből alakul. *Bozsó Matyi* alakjában talán Mátyás Sándor rejtőzik, aki a modellek "bosszúját" a rajtuk esett sérelem megtárgyalásakor azzal a szellemességgel oldotta meg, hogy "egészen a regényhez szabta viselkedését" (Az író és modelljei ih. 70).

A vásárhelyi kislexikont átolvasva több olyan életrajzi mozzanatra találunk, amelyek szerint egy-egy "jeles" alak valamely vonásával, tevékenységével hozzájárult a regénybeli alakok rajzához.¹² Közöttük a legismertebb Tornyai János, aki *Kotormán Jánosként* szerepel. (A *Kotormán* is jellegzetes vásárhelyi név, ezt IMRE LÁSZLÓ szóbeli közlése is megerősíti.) A művész családnévét az író megváltoztatta, de a regényben olyan alkotását szerepelteti, amely a Tornyai = *Kotormán* párhuzamot igazolja. *Kotormán* "a sivárságnak ezt a nagy országát megfestette (...), szeretett a képeinek magánhasználatra bolondos címeket adni. A ló képének ez volt a címe, "bús magyar sors, önéletrajz" (I. 385). A Tornyai-mű címe: Bús magyar sors. A pusztában sínylődő rossz gebe képe láttán Ady Lelkek a pányván c. versére kell gondolnunk: a *csomorkányiak* is valami láthatatlan kötelékkel vannak gúzsba kötve "csomorkányizmusukkal".

KISS LAJOS Vásárhelyi kistükör c. munkája igazolja,¹³ hogy a mellékalakok közül *Jusztí (néni)* figurája, *Eszter* nagyszüleinek mindenestül gazdasszonya a Tornyai mellett festészetre kapott Kovács Mária (Mári) (vö. I. 383) és a verselő parasztlány, Elek Jusztí vonásaiból áll össze. A regényben többször említett festmény, amely alatt *Eszter* alszik tizenöt éven át a nappaliban a kanapén (I. 131), a "lófuttató *Tunyogit*" ábrázolja (I. 382). Ezt a képet a valóságban szintén Tornyai festette az Elek Jusztí kérésére. KISS LAJOS szerint Elek Jusztí "igyekezett viszonzni a Tornyai jóindulatát. Rábeszélte Kenéz Tamást, hogy festesse le apját, Kenéz Pál Jánost" (im. 204). Valóságos események szolgálnak alapul *Jusztí (néni) és Márton (bácsi)* (Elek Jusztí és Tóth Márton) házasságához, hányatott és keserves sorsához (vö. KISS LAJOS im. 195-239).

4) A *Kotormán* = Tornyai párhuzam kapcsán már kellett szólnom művészi a l k o t á s o k r ó l, amelyek a regény igényei szerint előfordulnak valós, a valósra utaló, ill. fiktív névvel. A zeneművek valós címükkel szerepelnek: "C-moll mise" (I. 121), "néhány darab a Lieder ohne Wortéből (^...); Az Asz-dúr szonáta" (I. 244). Az újságok címe is utal a valós címekre, vagy teljesen meg is egyezik velük. A *Tunyogi nagy tata* újságja a *Híradó* (= Vásárhelyi Híradó (I. 22, 25), de ő is és *Jusztí néni, Márton bácsi, Bora* cseléd lány titokban a rivális újságot, a *Reggeli Újságot* (= Vásárhelyi Reggeli Újság) olvassák. *Égető Lőrincé a Tanyai Újság* (= Tanyai Újság. Hetilapként Kenéz Sándor szerkesztésében 1913-ban). (A valós és fiktív lapok összevetésére l. GREZSA im. 402.)

Égető Lőrinc (Kenéz Sándor) nemcsak lapot szerkeszt, hanem tanulmányt is ír: "*Javaslatok Csomorkány törvényhatósági város újjáalapítására*" (I. 217). "Pontosan három ív. Úgy szedetem, hogy nagyobb könyvformátumban három ív legyen" - magyarázza az apa Eszternek. A valóságos tanulmány: *Javaslatok Hódmezővásárhely t. h. város újjáalapítására*. Írta Dr. Kenéz Sándor ügyvéd. Szeged, 1918. Valóban nagyobb könyvformátum, és 56 oldal a terjedelme. A regényben úgy szolgál a hitelesség fokozására, hogy a különböző szereplők utalnak a műre, idéznek belőle, ki-ki a maga vérmérséklete és állásfoglalása szerint, sőt *Égető Lőrinc Eszternek* hosszasan felolvass belőle. Ezek az utalások és idézések megegyeznek az igazi, azaz eredeti műben és regénybeli felhasználásukban.

A tulajdonnevek és a denotátumok vázlatos szemléje után lássuk rendszerbe foglalva a realitás és fikció különböző változatait!

- 1) Létező és ismert (kideríthető) denotátum nevének átvitele: *Csomorkány* = Hódmezővásárhely; *Égető* = Kenéz, de *Tunyogi* = Kenéz is; *Máté patikusné* = Kristó Nagy Istvánné.
- 2) Ismert és létező denotátum a saját nevéen jelenik meg a regényben is: *Kossuth Lajos, Darányi, Susán, Gorzsa, Hattyas utca, Szerbia, Venezuela*.
- 3) Ismert és létező denotátum megváltoztatott névvel: *Méhes Zoltán* = Németh László (az egy l betű híján tökéletes anagrammára J. SOLTÉSZ im. 163.), *Bozsó Matyi* = Mátyás Sándor (a valós családnév becéző formában utónévként), s ennek ellentéte *Lajkó Pista* (a regény cselekménye idején közismert polgármester becéző formában használt utóneve lett a regényalak családnéve).
- 4) Az ismert és létező denotátum nevéét kissé más sorsú alakra ruházza az író: *Jusztí* = Elek Jusztí

- 5) Ismert és létező denotátumot más, de a helyszínre jellemző néven szerepeltet: *Kotormán János* = Tornyai János.
- 6) Fontos mellékalak, de tulajdonnévi említés nélkül *az író, az öreg író*, akit az életrajzi adatok és a róla alkotott regénybeli képmás segítségével azonosíthatunk Móricz Zsigmonddal.

Korábban vizsgáltam Németh László drámáinak névadását.¹⁴ Akkor is arra a következtetésre jutottam, hogy az író reális(nak érzett), valós neveket választ, igazodik az ábrázolt kor névdivatjához, figyelembe veszi az írói képzelet által megelevenített alakok névizlését, a lehetséges említő és szólító neveket. A nevek azonban elárulják érzelmi viszonyulását az egyes alakokhoz és kötődését a "választott szülőföldhöz".

Az Égető Eszter tulajdonnevei – különösen a *Csomorkány* és az *Égető* – tulajdonnév voltukon túl is jelentenek valamit. Olyan stílusesszközök, amelyek valós létük ellenére finom áttételek révén "beszélőnévvé" válnak, többletinformációval rendelkeznek, miközben a "névszerűség"-et, a reális név igényét teljes mértékben kielégítik.

Jegyzetek

- ¹Németh László, *Égető Eszter*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1960.
- ²Uő, *Vásárhelyi séták*. In: *Megmentett gondolatok*. NLM Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975. 84. l.
- ³GREZSA FERENC, *Németh László vásárhelyi korszaka*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 256. l.
- ⁴Németh László, *Utolsó széttekintés*. NLM Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 820. és 864. l.
- ⁵ROMAN JAKOBSON, *Realizmus a művészetben*. In: *Struktúra, jelentés, érték*. Válogatta és szerkesztette Bojtár Endre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- ⁶Németh László, *Az író és modelljei*. In: *Vásárhelyi tanulmányok*. Irodalom – művészet – tudomány. Hódmezővásárhely, 1964.
- ⁷VEKERDI LÁSZLÓ, *Németh László alkotásai és vallomásai tükrében*. Arcok és vallomások. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970. Különösen a 258. l. és GREZSA im.
- ⁸KRISTÓ NAGY ISTVÁN, *Vásárhely az irodalomban*. In: *Hódmezővásárhely*. Sajtó alá rendezte a PANORÁMA (útikalauz) 1973.
- ⁹J. SOLTÉSZ KATALIN, *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 25. l. Elsősorban A tulajdonnév mint stílusesszköz c. fejezetre támaszkodtam.
- ¹⁰BODNÁR BÉLA, *Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből VII. Sajtó alá rendezte Szabó József. Szeged, 1983.
- ¹¹HAJDÚ MIHÁLY, *A vásárhelyi-puszta földrajzi nevei*. MNYTK. 133. sz.
- ¹²Hódmezővásárhely jelesei - életrajzi kislexikon. Hódmezővásárhely 1974.
- ¹³KISS LAJOS, *Vásárhelyi kistükör*. Magvető Kiadó, Budapest, 1964.
- ¹⁴K. SZOBOSZLAY ÁGNES, *A tulajdonnevek Németh László drámáiban*: MNYj. 17: 173-81.

K. SZOBOSZLAY ÁGNES